

Изазови истраживања историје Косова и Метохије у 20. веку

ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ
Библиотека „Зборници радова”
Бр. 32

За издавача
Др Владан Јовановић

Редакција
Др Божица Славковић Мирић (главни и одговорни уредник)
Др Милутин Живковић (главни и одговорни уредник)
Др Душан Бојковић (главни и одговорни уредник)
Др Зоран Јањетовић
Др Дмитар Тасић
Др Владан Виријевић
Др Миомир Гаталовић
Др Огњен Томић (секретар)

Рецензенти
Академик Љубодрог Димић
Др Коста Николић
Др Александар Стојановић

Лектура и коректура
Др Биљана Ћирић

Техничко уређење и дизајн корица
Др Небојша Стамболија

ISBN 978-86-7005-210-9

ИЗАЗОВИ ИСТРАЖИВАЊА ИСТОРИЈЕ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У 20. ВЕКУ

Тематски зборник

Београд, 2026.

САДРЖАЈ

Реч уредништва.....	7
---------------------	---

I ИСТОРИОГРАФИЈА

Божница СЛАВКОВИЋ МИРИЋ

Призрен, главни погранични град југословенске и албанске државе у међуратном периоду.....	15
--	----

Душан БОЈКОВИЋ

Обликовање свести о посебности простора Косова и Метохије у револуционарној перспективи Комунистичке партије Југославије 1919–1941	33
--	----

Милушин ЖИВКОВИЋ

Косовски Албанци и Вафен СС (1941–1945). Идеје, планови, пракса	53
--	----

Душан ПОПОВИЋ

Одметници у Штавичком срезу од 1944. до 1951. године	79
---	----

Немања ДИМИТРИЈЕВИЋ

Албанолошки институт Аутономне Косовско-метохијске Области у Приштини (1953–1955)	103
--	-----

Јелена ТОДОРОВИЋ ЛАЗИЋ, Александра КОЛАКОВИЋ

Албански поглед на кризу на Косову 1981. године.....	119
--	-----

Слободан СЕЛИНИЋ

Градски комитет Савеза комуниста Београда и криза на Косову и Метохији у време Осме седнице Централног Комитета Савеза комуниста Србије 1987	139
--	-----

II ИДЕНТИТЕТИ И КУЛТУРА СЕЋАЊА

Сава БУРЂЕВИЋ

Изазови истраживања историје Турака на Косову и Метохији после Другог светског рата: идентитет, миграција и асимилација.....165

Ненад АНТОНИЈЕВИЋ

Култура сећања и питање злочина на Косову и Метохији у Другом светском рату 183

Јован АЛЕКСИЋ

Одједи 'Књиге о Косову' у југословенској интелектуалној јавности.....213

Урош МИКЕТИЋ

'Опрост крви' код косовских Албанаца 1990–1991. као сведочанство о етничкој хомогенизацији: студија случаја *Oral History Kosovo*.....245

Рајко МИНИЋ

'Санџачко питање' у светлу дешавања на Косову и Метохији крајем 20. века. Истраживачко-методолошки изазови 267

III МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Душан ФУНДИЋ

Извештаји аустроугарских конзула и истраживање историје Косовског вилајета током прве деценије 20. века 287

Зоран ЈАЊЕТОВИЋ

Истраживање броја албанских усељеника током Другог светског рата и албанских жртава репресије на његовом крају.....303

Ијор ВУКАДИНОВИЋ

Између мемоара официра Удбе и накнадно отворених архива: масовна стрељања на Косову и Метохији након Другог светског рата 323

Пејар РИСТАНОВИЋ

Изазови истраживања косовске кризе 1981–1989.....341

Стефан РАДОЈКОВИЋ

Косово и Метохија од јуна 1999. године до данас: хегемона интерпретација и изазивачи 361

Подаци о ауторима 391

Душан ПОПОВИЋ
Београд, Република Србија
dpopovic1346@gmail.com
ORCID: 0009-0002-9982-8037

Одметници у Штавичком срезу од 1944. до 1951. године

Апстракт: Рад се бави проучавањем одметништва на територији Штавичког среза на чијем су сузбијању и искорењивању активно радиле унутрашње безбедносне структуре. У раду се реконструише скривање одметничких група и појединаца, њихово кретање, међусобна повезаност и деловање са акцентом на судске пресуде и ликвидације које су биле епилог послератне одметничке драме. Рад с друге стране проучава и везу локалних појединаца у новим комунистичким структурама власти који су одметницима тајно и свесрдно пружали помоћ. Осим тога, у раду је приказана и сарадња одметника који су током рата припадали идеолошки супротстављеним странама те њихово послератно деловање. Рад је писан на основу архивске грађе похрањене у Централном државном архиву у Риму (Archivio Centrale dello Stato), Државном архиву Србије, Архиву Југославије и Историјском архиву „Рас“ у Новом Пазару као и на основу релевантне научне литературе и казивања савременика Другог светског рата и послератног периода.

Кључне речи: Штавички срез, Тутин, одметници, „балисти“, муслиманска милиција, летећи водови, ЈВуО, СУК ЈВуО, ОЗН-а/УДБ-а, КНОЈ

Увод: истраживање теме

Проучавање историјских збивања на територији Штавичког среза и у ширем смислу Старе Рашке током 20. века последњих деценија додија на значају што за резултат има релативно велики број објављених монографија и научних радова. Значајан допринос у проучавању историје штавичког краја дали су на првом месту Ејуп Мушовић, Вуле Поповић, Салих Селимовић, Славенко Терзић и Милутин Живковић.

Тема одметништва на територији Штавичког среза у периоду након Другог светског рата код већине аутора била је углавном у другом плану те данас немамо довољно информација о њој. Управо зато, ово

истраживање има за циљ да се попуни празнина у историографији која се односи на ту тему.

Основу овог истраживања чини архивска грађа која се налази у Историјском архиву „Рас“ у Новом Пазару: фонд 76; Историјском архиву Србије (у Карнегијевој): БИА, збирка 175 и (у Железнику): фонд Г-2 и Архиву Југославије: фонд 110. Ту треба поменути и релевантну научну литературу, као и низ локалних публикација мањег значаја. Немерљиву важност у проучавању ове теме и уопште периода Другог светског рата у Штавичком срезу имају и интервјуи који су почев од 2007. године до данас обављени са 559 особа у укупном трајању од 874 сата разговора. Посебан значај интервјуисаних особа је у томе што су многи од њих били савременици окупације Штавичког среза и директни учесници у рату.

Рад има за циљ да допринесе јаснијој слици послератног периода у Штавичком срезу у којем је рат између идеолошких противника трајао још скоро пуну деценију те како се све то одразило на локално становништво, али и на нове власти у чије су структуре прагматично ушли и антикомунистички настројени мештани, дојучерашњи најекстремнији непријатељи комунистичких идеја.

Послератно конституисање нових органа власти и формирање Комунистичке партије Југославије (КПЈ) у Тутину

Завршетком Другог светског рата Југославија је постала социјалистичка држава под вођством КПЈ. У Штавичком срезу нове идеолошко-политичке структуре покушале су да организују и консолидују власт, али највећи проблем био је скоро потпуно одсуство лојалних и проверених људи на локалу са којима би могла да се направи партијска номенклатура. Ипак, након коначног тријумфа јединица Народноослободилачке војске Југославије (НОВЈ) у Штавичком срезу 22. и 23. новембра 1944. године почела је организација цивилних и војних власти у свим општинама.¹ Народни одбор Среза штавичког формиран је 26. новембра 1944. године као Срески народноослободилачки одбор Среза штавичког са седиштем у Тутину.² Такође су одређени и привремени председници и секретари општинских одбора. Прва седница Среског НОО одржана је у среској згради под војним обезбеђењем.³ У Тутин је 28. новембра 1944. године дошао Селмо Хашимбеговић. Његовим доласком

¹ Душан Поповић, *Сумрак „Велике Албаније“, Штавички срез 1944. године* (Београд: ауторско издање, 2024), 309.

² Мирко Ђуковић, *Санџак* (Београд: Нолит-Просвета, 1964), 536; Д. Поповић, *Сумрак „Велике Албаније“...*, 309.

³ Вуле Поповић, *Пешћерско-штавички вихори* (Београд: Културно-просветна заједница Србије, 2003), 236–237.

започето је формирање Комунистичке партије Југославије (КПЈ) у Тутину. Чланови КПЈ постали су људи проблематичне прошлости, Шемсудин Хадри и његов брат Мухедин. По Мухединовом предлогу члан је постао и Ферго Хамзагић из Тутина. Тако је почетак формирања КПЈ у Тутину обележило формирање родбинске партијске ћелије.⁴ По одлуци Окружног комитета Комунистичке партије Југославије (ОК КПЈ) 4. децембра 1944. године у Тутин је стигао и Зећир Мусић из Нове Вароши. Мусић је постао секретар КПЈ преузевши истовремено и војни сектор.⁵ Формирани су добровољачки одреди и команда места. За команданта је постављен Саит Хамзагић из Тутина, а за комесара Зећир Мусић.⁶ Како би се појачала и освежила партијска структура Срески комитет је 12. марта 1945. године одредио подручне поверенике, Душана Ровчанина за Суви До, Љуба Кнежевића за Делимеће, Веру Павићевић за Црквине и Рајка Дамњановића за Рибариће. Истог дана у КПЈ су примљени: Рамо Елесковић⁷ из Рибарића, Шериф Климента из Липице, Абдул Реџовић

⁴ В. Поповић, *Пешћерско-штавички...*, 241. Један од браће Хадри (претпоставка је да је то био Шемсудин) био је зет Мурата Хамзагића из Тутина. Осим Ферга Хамзагића, на битне позиције дошли су и други Хамзагићи. Функцију пресудитеља при Окружном суду у Новом Пазару имао је „Паша Хамзагић“ [Пашо Хамзагић – Д. П.], први човек команде места у Тутину био је Саит Хамзагић, док је повереник Окружног одбора за правосуђе и потом председник Општинског суда у Тутину био тада једини школовани правник Јонуз Хамзагић који је и у току окупације, након смене Ђорђа Костића, био председник Среског суда у Новом Пазару. Као утицајна тутинска породица, Хамзагићи су и током периода окупације Штавичког среза заузимали кључна места у цивилним и војним структурама власти. Тако је за председника Тутинске општине био постављен Фехим Хамзагић, за деловођу Халил Хамзагић, за благајника Хамза Хамзагић, за среског служитеља Мурат Хамзагић, за пробног учитеља прве албанске школе Бајрам Цури (Bajram Curri) у Тутину Хузеир Хамзагић (алб. Huzeir Hamzagaj) који је касније на челу политичке фашистичке организације „Фашо“ заменио Синана Ахметовића Паљевца, за „командира милицијског батаљона у Тутину“ Рамиз Хамзагић, за „председника Косовског комитета“ Вехбо Хамзагић, за жандарма Шемсо Хамзагић, док је на чело фашистичке организације „Дополоворе“ – „Политик“, а убрзо и као командант штавичке среске карабинијерије/жандармарије био постављен зет ефендије Шерифа Хамзагића, Синан Ахметовић Паљевац из Паљева код Тутина [ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 9, ф. К. 83/47, док. Саслушање Шемса Хамзагића из Тутина, 29. 9. 1947; ИАРНП, инв. бр. 10, ф. К. 122/47, док. Изјава Хима Климента, 8. 4. 1947; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 9, ф. К. 83/47, док. Записник о саслушању Малића Хусовића из Паљева, 26. 12. 1946; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 1, ф. Нск. док. Пресуда Ахмету Булићу и осталим, 15/46, 8. 7. 1946; В. Поповић, *Пешћерско-штавички...*, 155; Е. Мушовић, *Тутин...*, 98; Д. Поповић, *Суви До*, 190; Д. Поповић, *Сумрак „Велике Албаније“...*, 309; Hazir Derdemez, *Tutinci položaja i uticaja* (Tutin: Hazir Derdemez, 2004), 62; Ismet Azizi, *Aćif ef. Hadžiahmetović Bljuta: Velikan Sandžaka* (Novi Pazar: Fondacija „Memorijalni centar Hadžet“, 2022), 290].

⁵ В. Поповић, *Пешћерско-штавички...*, 241.

⁶ Е. Мушовић, *Тутин...*, 98.

⁷ Рамо Елесковић из Рибарића био је окупаторски председник Рибарићке општине. Он је у првој чистки КПЈ због своје сумњиве прошлости био избачен (В. Поповић, *Пешћерско-штавички...*, 155, 242).

из Глухавице, Асим Међедовић, Вехдо Смајовић и Акча Мусабеговић. Прва среска партијска конференција у Тутину одржана је 18. и 19. марта 1945. године. КПЈ се све више пунила људима сумњиве прошлости па је Окружни комитет комунистичке партије Србије (ОК КПС) током маја 1945. године писмом наредио проверу Среског комитета (СК), искључење појединаца и чишћење партијских редова.⁸ На седници Среске скупштине 15. јуна 1945. године формиран је и Срески народни суд у Тутину. За председника суда постављен је Латиф Качапор из Орља.⁹

Дезертерство у војсци (децембар 1944 – фебруар 1945)

Након завршетка ратних дејстава у срезу је извршена мобилизација читавог војно способног људства. За мобилизацију позиве је добило око 1.200 људи, али је одзив био занемарљив. Тек након интервенције команде места и милиције 26. новембра одазвало се око 900 људи. Сви они сврстани су у Тутински одред Елмаза Аговића¹⁰ и Шемсудина Хадрија. Одред је подељен на четири батаљона.¹¹ У децембру 1944. године Тутински одред је расформиран, а људство је попунило јединице 37. санџачке

⁸ В. Поповић, *Пешћерско-шћавички...*, 242–243.

⁹ *Исџо*, 238.

¹⁰ Елмаз Аговић (Рожаје 1910 – Тутин 1949) од оца Ибрахима (Хима) и мајке Нурке (рођ. Реџепагић). На почетку окупације Штавичког среза, Аговић је именован за командира чете која је бројала око 50 људи. Учествовао је у сламању 13-јулског устанка, у борбама код Новог Пазара 4. новембра 1941. и у албанско-муслиманском нападу на Рашку 16. новембра 1941. године. Током друге половине 1942. године Аговић је оптужен за пљачку каравана Хасана Звиздића и Азиза Врџића из Сјенице, па је ухапшен и интерниран у Тирану. Након повратка из Тиране у септембру 1943. године, постављен је на место команданта штавичке жандармерије. У јесен 1943. повезао се са немачким властима у Сјеници ставивши се у службу представника АБВЕР-а Ерхарта Биргера. У мају 1944. године постао је ађутант у новоформираном Трећем добровољачком албанском пуку. Крајем јуна 1944. године повезао се са партизанима у Лозној, али је и након тога био на фронту против јединица НОВЈ. По повратку са фронта 16. августа 1944. основао је Тутински народноослободилачки одред. Правоснажном пресудом Окружног суда у Новом Пазару од 1. марта 1947, Аговић је осуђен на 12 (дванаест) година лишења слободе са губитком свих политичких права у трајању од 3 (три) године. На другом главном претресу одржаном 7. јуна 1947, Окружни суд у Новом Пазару донео је решење да се кривични поступак против Аговића обуставља, чиме је био ослобођен свих оптужби. Приликом лова у Мојстирско-драшким планинама 1949. године рањен је, након чега је убрзо и умро у Тутину. Постоје индиције да је извршио самоубиство (ACS, Uffici Giudiziari Militari, Albania, documenti – Sentenza nella causa contro Sinan Ahmet, Elmas Ibrahim, Scerif Climenta, Cuc Melko, Sinajlaza Feizo, Climenta Rasko, Climenta Sasko, Grahocav Mano, Cuc Meta, Tirana, li 17. Agosto 1943; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 7, ф. К. 49/47, док. Записник о саслушању Елмаза Аговића, 21. 10. 1946; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 7, ф. К. 49/47, док. бр. 265, Тутин 24. 1. 1947; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 7, ф. К. 49/47, док. К. 2/47–7, Нови Пазар 01. 03. 1947; Д. Поповић, *Сумрак „Велике Албаније“ ...*, 91–92).

¹¹ В. Поповић, *Пешћерско-шћавички...*, 238; Д. Поповић, *Сумрак „Велике Албаније“ ...*, 303–304.

дивизије.¹² У тој дивизији били су углавном распоређени у трећој, четвртој и петој бригади. Одатле су многи убрзо и дезертирали.¹³ Дезертерство је било најинтензивније током децембра 1944. године. За дезертерима су расписиване потернице команди бригада и дивизија.¹⁴

Један од дезертера био је Рамо Тахировић¹⁵ из Ђерекара (Суводолска општина) који је 2. новембра 1944. године ступио у III санџачки одред у Тутину након чега је 15. јануара 1945. године побегао из војске и кренуо путем одметништва.¹⁶ Тахировић се од нових власти крио све до 12. јула 1947. године када се предао властима.¹⁷

Крајем новембра 1944. године у V санџачку бригаду ступио је Аљо Лековић¹⁸ из Режевића (Делимеђска општина). Након доласка бригаде у Нову Варош у децембру 1944. године Лековић је дезертирао из војске. Са њим су побегли и Халко Шкријељ и Рушид Фијуљанин из Лескове (Суводолска општина), Саљо Ћосовић из Браћака (Суводолска општина) и непознати мештанин из Баћице (Рашљанска општина, Сјенички срез). Лековић се у шуми крио све до маја 1945. године, када се предао властима.¹⁹

Крајем 1944. године из трећег батаљона 37. санџачке бригаде дезертирао је и Мејид Хаџибулић из Сувог Дола (Суводолска општина). Са њим је побегао и Назим Ризвановић из Старчевића (Рибарићска општина).²⁰

Крајем 1944. године, док је био стациониран у Пљевљима, из војске је побегао и Смако Шкријељ из Руднице. Шкријељ се крио код своје мно-

¹² Е. Мушовић, *Тушин...*, 98.

¹³ Разлози за дезертерство били су вишеструки. Један од најбитнијих била је њихова проблематична прошлост, односно стављање у службу окупатора, борба против јединица НОВЈ и учествовање у ратним злочинима током периода окупације среза.

¹⁴ В. Поповић, *Пешићерско-шћавички...*, 239, 259.

¹⁵ Правоснажним пресудом Окружног суда у Новом Пазару од 17. септембра 1947. године Тахировић је осуђен на казну лишења слободе са принудним радом у трајању од 20 (двадесет) година и на губитак политичких и грађанских права у трајању од 5 (пет) година. Решењем Извршног већа Народне скупштине Народне републике Србије (бр. 16921) од 21. септембра 1958. године, Тахировићу је смањена казна строгог затвора са 20 (двадесет) на 17 (седамнаест) година (ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 10, ф. К. 136/47, док. Нск – К. 136/47, Нови Пазар 17. 9. 1947; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 10, ф. К. 136/47, док. бр. 06–3894, Београд 29. 1. 1959).

¹⁶ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 10, ф. К. 136/47, док. бр. 351, Суви До 2. 11. 1944.

¹⁷ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 10, ф. К. 136/47, док. бр. 177/47, Нови Пазар 4. 8. 1947.

¹⁸ Правоснажном пресудом Окружног суда у Новом Пазару 20. маја 1946. године Лековић је осуђен на казну у трајању од 20 (двадесет) година лишења слободе са принудним радом и губитком грађанских и политичких права у трајању од 10 (десет) година (ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 4, ф. 35/46, док. Кзп–35/46/9, Нови Пазар 20. 5. 1946).

¹⁹ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 4, ф. Кзп. 35/46, док. Posl. broj K. 21/55, 28. 1. 1954.

²⁰ Safet Hadžibulić, Rafet Hadžibulić, *Hadžibulići kroz istoriju* (Frankfurt am Main: Verlag „A“, 2016), 259–260; Harun Crnovršanin, Nuro Sadiković, *Sinovi Sandžaka*, Zenica: Sandžačka riječ – Das Sandzak wort, 2007), 234–235.

гобројне родбине широм среза, у марту и мају 1945. године одлазио је у Нови Пазар, а једанпут је виђен и у Тутину. Све до априла 1945. године крио се у домаћинству своје сестре у селу Орљу (Рибарићка општина) после чега се пребацио у Рибариће. Након тога губи му се сваки траг и од тада он се званично сматра за нестало лице.²¹

Шабан Шкријељ²² из Липице (Тутинска општина) је, према сопственим речима, по формирању III санџачког партизанског одреда ступио у тај одред где је остао све до ослобођења Тутина. Након што се одред расформирао, прешао је у другу чету 3. батаљона Народне одбране са седиштем у Тутину. Ту је остао око два и по месеца, након чега је побегао у шуму.²³

Дезертерство из војске није јењавало ни у јануару и фебруару 1945. године па је само почетком јануара на подручју Штавичког среза регистровано преко 30 дезертера са оружјем и више њих који су напустили јединице без оружја. Станка Милојић је 20. фебруара 1945. године записа у својој бележници да је од војске „одбегло 25 и дезертирало 10 људи“.²⁴ Интензивно дезертерство које је прерастало у одметништво представљало је велики проблем за цивилне и војне власти у срезу што је захтевало адекватне контрамере.

Формирање унутрашњих безбедносних структура ОЗН-е, КНОЈ-а, Народне одбране и милиције

Почетком 1945. године у Штавичком срезу успостављено је Повереништво Одељења за заштиту народа (ОЗНА)²⁵ којим је руководио Иван Добрашиновић Вања.²⁶ Оно је било први корак у организацији и ефикасном деловању безбедносних служби у срезу. Повереништво је убрзо прерасло у Опумоћство ОЗН-е за Срез штавички на чијем је челу уместо Добрашиновића постављен капетан Момчило Момо Бојовић

²¹ Милутин Живковић, „Досије ‘Смако Шкријељ’ – прилог проучавању рада Управе државне безбедности на простору Тутина и околине након Другог светског рата,“ *Баштица*, св. 33 (Приштина – Лепосавић: Институт за српску културу Приштина, Лепосавић, 2012), 179–196.

²² Правоснажном пресудом Окружног суда у Новом Пазару 30. октобра 1946. године Шкријељ је осуђен на 5 (пет) година затворске казне и на губитак политичких и појединих грађанских права у трајању од 3 (три) године (АЈ, фонд 110, ф. 825, Нск. 53/46, 825–748, Нови Пазар 30/31. 10. 1946; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 5, ф. Нск. 53/46, док. Нск. 53/46, Нови Пазар, 30. 10. 1946).

²³ Д. Поповић, *Сумрак „Велике Албаније“*..., 330.

²⁴ В. Поповић, *Пештерско-штавички...*, 259–260.

²⁵ Одељење за заштиту народа (ОЗНА) формирана је 13. маја 1944. године, а 13. марта 1946. године ова служба се трансформисала у Управу државне безбедности (УДБ) [Милан Гулић, *Југословенска држава 1918–2006*. (Београд: Институт за савремену историју, 2023), 552].

²⁶ В. Поповић, *Пештерско-штавички...*, 260.

који је имао искусан тим за борбу са одметницима.²⁷ У чин потпоручника произведен је Шемсудин Хадри, а уједно је и постављен за помоћника шефа другог одсека Управе државне безбедности (УДБ-е) [ОЗН-е – Д. П.] у Новом Пазару где је као иследник радио и Момчило Бојовић.²⁸ Бојовића је нешто касније заменио капетан Душан Чуљковић, а пар година касније када је борба већ привођена крају, капетан Душан Лечић.²⁹ Упоредо са тим променама, као појачање тутинским снагама, из Сјенице су послате снаге Народне одбране.³⁰

У Тутину је као оружана формација ОЗН-е, почетком 1945. године, формиран и Корпус народне одбране Југославије (КНОЈ), јединица јачине од 150–180 људи. Припадници КНОЈ-а извршавали су задатке по наређењима официра ОЗН-е. У Сувом Долу је формирана подручна команда под оперативним руководством Душана Ровчанина који се нарочито истакао у гоњењу одметника.³¹

Доласком Зећира Мусића у Тутин почетком децембра 1944. године извршена је додатна мобилизација људства за команду места, док су при општинама формиран и водови будуће народне милиције.³² Среска чета народне милиције имала је 30 људи под руководством командира Дамњана Зечевића из Попа и комесара Драгољуба Поповића

²⁷ Д. Поповић, *Сумрак „Велике Албаније“...*, 378. Иако су их комунистичке власти сврстале под једним именом „банда“, поражене антикомунистичке снаге биле су суштински различите. Припадници „балиста“ и муслиманских милиција били су противници југословенске државе у целисти, док су припадници ЈВуО и СУК ЈВуО били противници нових југословенских власти (М. Гулић, *Југословенска држава...*, 551).

²⁸ ИАРНП, фонд 76, ф. К. 117/50, док. К. 36/49/17, Изјава Шемсудина Хадрија, Нови Пазар 29. 4. 1949, 17; ИАРНП, фонд 76, ф. К. 117/50, док. К. 36/49/17, Изјава Момчила Бојовића, Нови Пазар 29. 4. 1949, 17; В. Поповић, *Пешћерско-штјавички...*, 241.

²⁹ В. Поповић, *Пешћерско-штјавички...*, 263–264.

³⁰ Прве јединице НО (Народне одбране) у Црној Гори формиране су у августу 1944. године, а 1. јануара 1945. године, формирана је 2. санџачка бригада НО (Народне одбране) коју су сачињавала четири батаљона (Нови Пазар, Пљевља, Нова Варош и Сјеница). Бригада је имала око 1000 бораца Срба и муслимана, у приближно једнаком односу. Ова бригада је до септембра 1945. године имала велике успехе, убијено је 928 одметника, „ухваћено и предато суду 1.340“, а 1.422 одметника су се сами предали. Између осталог, након тешке борбе у Ђаловској клисури са групом коју је предводио Јагош Кораћ, ухваћено је 37 припадника ЈВуО, док је осам погинуло у борби. На лицу места без суђења стрељано је 17 припадника ЈВуО, док су остали предати Војном суду [Дмитар Тасић, „Оснивање и рад јединица Корпуса народне одбране Југославије (КНОЈ) у Црној Гори 1944–1945.“ (*Историјски записи*, 1–2. Подгорица: Историјски институт Црне Горе, 2012), 82, 89–90].

³¹ В. Поповић, *Пешћерско-штјавички...*, 260.

³² Исто, 259. Народна милиција је била подређена локалним народним одборима и имала је задатак да се бави цивилним питањима, међутим она је у великој мери била политизована и милитаризована те је као таква била наслоњена на друге безбедносне формације ОЗН-у, КНОЈ итд [Срђан Цветковић, Немања Девић, *Репресија комунистичког режима у Србији 1944–1946, документи* (Београд: Catena mundi d.o.o Београд, Институт за савремену историју, У име народа за слободну Србију, 2019), 92–93].

Драга.³³ Осим тога, општинска чета од 60 припадника милиције била под командом Халита Шахмана.³⁴ Шахманов заменик у милицијској станици у Сувом Долу био је Бахо Тутић.³⁵ На дан 26. априла 1945. године ред у срезу одржавала су 162 припадника народне милиције. С обзиром на велики број одметника у срезу, тај број је био недовољан. Одлуком окружног војно-политичког руководства извршена је реорганизација унутрашњег безбедносног потенцијала па је 7. маја 1945. године формирана команда среског батаљона и општинских чета народне милиције. Број припадника општинских чета био је 230 милиционера. За команданта батаљона постављен је Мујо Хекало, а за заменика Ђазим Пепић. На место комесара постављен је Бахо Тутић, а на место заменика комесара Љубо Кнежевић.³⁶

Кретање и повезаност припадника расформираних муслиманских милиција, летећих водова и припадника Националног фронта – Balli Kombëtar („балиста“)

Након завршетка окупације Штавичког среза многи припадници расформираних „балиста“, муслиманских милиција и летећих водова нису се мирили са поразом и успостављањем новог комунистичког поретка. Осим идеолошких разлога постојали су и лични јер су многи као припадници италијанско-албанских војних структура током окупације учествовали у етничком чишћењу и злочинима над српским цивилним становништвом.³⁷ Као одметници они су након завршетка рата имали значајну улогу у друштвено-политичким процесима и обликовању историје тих простора. Скривајући се од нових власти, они су се кретали како у групама, тако и појединачно. Ситуација је била озбиљна јер се радило о великом броју непријатеља новог комунистичког система власти који су били ван домаћаја закона.

Почетком јануара 1945. године у Штавичком срезу безбедносне службе регистровале су преко 80 одметника којима се придружио и велики број војних дезертера. На Доњој Пештери било је регистровано 27, док се на територији општине Рибариће налазило 22 наоружана и веома опасна

³³ В. Поповић, *Пешћерско-шћавички...*, 263; Миломир Сташевић, *Село Поје и родослов Шћашевића*, Нови Пазар: сопствено издање, 2023), 104.

³⁴ В. Поповић, *Пешћерско-шћавички...*, 263.

³⁵ Миломир Поповић, *Лешойис ОШ „Јован Појовић“ Лескова* (Краљево: „Публик прес“ Краљево, 2005), 111; OO SUBNOR, *Borci Tutinske opštine* (Tutin: OO SUBNOR-a opštine Tutin, 2010), 173–174.

³⁶ В. Поповић, *Пешћерско-шћавички...*, 263.

³⁷ Почетком 1945. године ухваћеним одметницима судио је Војни суд дивизијске војне области за Санџак. Пресудама тог суда у првој половини 1945. године на казну смрти стрељањем осуђено је око 17 истакнутих колаборациониста из Штавичког среза међу којима је било и оних који су заузимали руководећа места током окупације среза.

одметника. Од јануара до марта 1945. године број одметника је знатно порастао. Према евиденцији Опуномоћства ОЗН-е за Срез штaвички, током фебруара и марта 1945. године, на територији среза налазило се око 200 локалних и убачених одметника.³⁸ Како се одметници на пролеће не би докопали шуме, свих пет безбедносних формација су током фебруара 1945. године по снегу и вејавици кренуле у потеру за њима. Креатор и координатор свих акција било је Опуномоћство ОЗН-е као специјални центар који је располагао највећим бројем информација. Штaвички срез је постао поприште оружаних обрачуна државе и њених непријатеља.³⁹

Одметници су се скривали углавном у својим местима, често у близини својих кућа где су им најоданији јатаци доносили храну или су они сами одлазили и узимали је. Најпоузданија јатачка места била су: Западни Мојстир, Чулије, Старчевиће, Језгровиће, Јеребице, Потреб, Глоговик,⁴⁰ Лескова, Градац, Браћак, Режевиће, Шароње, Деврече, Годово,⁴¹ Суви До,⁴² Ђерекаре,⁴³ Врба⁴⁴ итд.

Појединци и одметничке групе расформираних муслиманских милиција и летећих водова деловали су самостално, али су се према потреби и повезивали. Уколико су од својих јатака добијали информације о плану потере или присутности безбедносних формација на терену, одметници су се пребацивали на друга безбеднија места прикључујући се другим одметничким групама. Тако су повремено прелазили и у друге општине Штaвичког среза, али су излазили чак и ван територије среза прелазећи и кријући се у другим срезовима, након чега су се опет враћали назад. Неки су се пребацивали и у Албанију где су се неко време скривали, а потом су се опет враћали у свој крај.⁴⁵ Током тих пребацивања одметници, посебно они у Рибарићској општини, удруживали су се са „балистима“ из суседне Метохије.⁴⁶

³⁸ В. Поповић, *Пешћерско-штaвички...*, 259–260; Душан Поповић, *Суви До* (Нови Пазар: Душан Поповић, 2020), 379.

³⁹ В. Поповић, *Пешћерско-штaвички...*, 260.

⁴⁰ *Истио*, 261.

⁴¹ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 13, ф. К-40/48, док. К-40/48-4, Нови Пазар 4. 3. 1948, 4; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 15, ф. К-158/48, док. К-67/48, Нови Пазар 12. 5. 1948.

⁴² Д. Поповић, *Суви До*, 384–390; Душан Поповић, „Прилог истраживању рада органа југословенских тајних служби у Старој Рашки II. Суђење Милуну Ђуровићу и Рајку Илићу 1947. године“, *Наша прошлост*, 20, (Краљево: Народни музеј Краљево и Историјски архив Краљево, 2021), стр. 55–70.

⁴³ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 2, ф. Кзп. 18/46, док. Записник о саслушању Иљаза Куртовића, 14. 11. 1945.

⁴⁴ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 14, ф. К-134/48, 1-в, док. Записник о саслушању Фане Бајровић, 6. 9. 1948.

⁴⁵ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 2, ф. Кзп. 18/46, док. Записник о саслушању Иљаза Куртовића, 14. 11. 1945.

⁴⁶ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 11, ф. К-184/47, 1-а, док. Записник о саслушању Хајра Незировића, 6. 8. 1947; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 15, ф. К-97/48, 1-и, док. Записник изјаве Фате Избировић, 12. 5. 1947.

Ометници са територије Рибарићске општине

Најслабији резултати у хватању одметника, били су у рибарићском крају, иако је ту мрежа одметника била најзгуснутија. Разлози за то били су и лако пребацивање одметника преко Мокре Горе и источних планина ка Метохији и сарадња са „балистима“ са друге стране.⁴⁷ Хватање одметничких група веома је отежавало и антикомунистичко расположење становништва што је имало за последицу велики број јатака који су их скривали. Према речима савременика, у Рибарићској општини „сваки други човек је био јатак“ неком од одметника.⁴⁸ Један од одметничких јатака Фана Бајровић из Мојстира изјавила је да се поједини одметници „нису толико крили од народа и прилазили су код својих кућа и узимали храну“.⁴⁹ Одметници из рибарићског краја највише су се скривали на Мокрој Гори где су током зиме боравили у ископаним бункерима.⁵⁰

Најпознатију групу која је оперисала углавном на територији Рибарићске општине сачињавали су одметници Назим и Љахо Ризвановић из Старчевића (Рибарићска општина) и Меџид Хаџибулић из Сувог Дола (Суводолска општина). Ова група се током 1945. године скривала и у источним планинама.⁵¹ Након повратка из источних планина придружили су им се и најопаснији одметници Хамдија Хасановић и Хуснија Барловић/Џековић⁵² из Косовске Митровице који су се такође крили на територији Рибарићске општине.⁵³ Овој групи су се 1946. године придружили и одметници из Рибарићске општине, Соко Зукорлић из Орља, Зумбер Авдуловић⁵⁴ као и Рамо Латифовић из Кељепоља код

⁴⁷ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 11, ф. К-184/47, 1-а, док. Записник о саслушању Хајра Незировића, 6. 8. 1947; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 15, ф. К-97/48, 1-и, док. Записник изјаве Фате Издеровић, 12. 5. 1947; В. Поповић, *Пешићерско-шћавички...*, 263.

⁴⁸ М. Сташевић, *Село Поље...*, 103-105; ауторизовани текст интервјуа са Хасом Ђоровићем, у поседу аутора, јул 2010.

⁴⁹ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 14, ф. К-134/48, 1-в, док. Записник о саслушању Фане Бајровић, 6. 9. 1948.

⁵⁰ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 9, ф. К. 86/47, док. Записник о саслушању Халима Демировића, 25. 3. 1947, 8.

⁵¹ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 9, ф. К. 97/47, док. Записник о саслушању Љаха Ризвановића, 21. 4. 1947, 4.

⁵² Хамдија Хасановић и Хуснија Барловић/Џековић из Косовске Митровице последњи су ликвидирани одметници на територији Штавичког среза. Ликвидирани су у рано пролеће 1951. године у Језгровићу код Рибарића [Milan Dragutinović, *Oči u oči sa odmetnicima* (Zagreb: Izdavačko poduzeće „August Cesarec“ Zagreb, 1974), 107-163; Soko Škrijelj (необј. рук), 234-235; ауторизовани текст интервјуа са Хасом Ђоровићем, у поседу аутора, јул 2010].

⁵³ В. Поповић, *Пешићерско-шћавички...*, 265-266.

⁵⁴ Соко Зукорлић из Орља и Зумбер Авдуловић ликвидирани су у околини села Чулија (Рибарићска општина) у априлу, мају или јуну 1946. године (ИАРНП, фонд 76, инв.

Мојстира. Сви заједно вршили су разне акције.⁵⁵ Њима се убрзо придружио и Фехим Пепић из Драге.⁵⁶ Након што се група распала појединци из ове групе у току августа 1948. године пребацивали су се и на територију Делимеђске општине где су имали своје јатаке. Тамо су се кретали кроз села Гурдијеље, Потреб, Мелаје и Делимеђе где су јатачка и одметничка упоришта била јака.⁵⁷ Они су и у јулу 1949. године одржавали контакте са Хајром Бишевцем из Мелаја код којег су се крили.⁵⁸

Поједине групе одметника из Рибарићке општине скривале су се и у тешко приступачним источним планинама удружујући се са „балистима“ које је предводио „Тиље“⁵⁹ из Истока.⁶⁰ Припадници те групе били су браћа Брахим⁶¹ и Бека⁶² Незировић и њихова браћа од стрица Пајазит⁶³ и Халил⁶⁴

бр. 14, ф. К. 146/48, 1-ђ, док. Извод из саслушања Љаха Ризвановића, 18. 4. 1947; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 14, ф. К. 146/48, док. Записник о саслушању Љаха Ризвановића 11. 10. 1948; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 14, ф. К. 146/48, 1-ж, док. Записник о саслушању Хадиба Ризвановића, 16. 6. 1948).

⁵⁵ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 14, ф. К. 146/48, 1-ђ, док. Извод из саслушања Љаха Ризвановића, 18. 4. 1947; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 14, ф. К. 146/48, 1-к, док. Записник о накнадном саслушању Хадиба Ризвановића, 08. 10. 1948.

⁵⁶ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 15, ф. К-97/48, 1-и, док. Записник изјаве Фате Изберовић 12. 5. 1947; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 15, ф. К-97/48, 1-р, док. Записник о накнадном саслушању Фате Изберовић [на документу нема датума – Д. П.].

⁵⁷ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 16, ф. К-11/49, 1-г, док. Записник о саслушању Ћазима Селмановића, 17. 11. 1948; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 16, ф. К-11/49, 1-д, док. Записник о суочењу између Ћазима Селмановића и Спаха Бадића, 22. 11. 1948.

⁵⁸ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 19, ф. К. 144/50, док. Б. бр. 15/49, Тутин 20. 8. 1949.

⁵⁹ Тиље (у усменим изворима Таље) из Истока погинуо је у другој половини 1948. године у селу Драги (Рибарићка општина). Убио га је Брахим Незировић након што му је овај убио брата од стрица Пајазита (ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 14, ф. К-134/48, 1-г, док. Записник о саслушању Фане Бајровић из Мојстира, 8. 9. 1948; ауторизовани текст интервјуа са Хајризом Незировићем, у поседу аутора, август 2024).

⁶⁰ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 9, ф. К. 97/47, док. Записник о саслушању Љаха Ризвановића, 21. 4. 1947, 4; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 9, ф. К. 86/47, док. Записник о саслушању Халима Демировића, 25. 3. 1947, 8.

⁶¹ Брахим Незировић је највероватније око 1948. године, према казивањима његових рођака, умро од глади у свом скровишту у Годову (Тутинска општина) јер му љубавница која му је била јатак није доносила храну. Међутим, вероватније је да је Брахим, оставши без јатака и сабораца, умро у зиму 1948. године у свом скровишту у источним планинама где је имао скровиште (Ауторизовани текст интервјуа са Хајризом Незировићем, у поседу аутора, август 2024).

⁶² Бека Незировић из Мојстира погинуо је током одметништва између Рибарића и Тужина (Ауторизовани текст интервјуа са Хајризом Незировићем, у поседу аутора, август 2024).

⁶³ Пајазит Незировић из Мојстира убијен је у другој половини 1948. године у Драги у међусобном обрачуна са одметником Тиљем из Истока који је предводио „балистичку“ групу (ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 14, ф. К-134/48, 1-г, док. Записник о саслушању Фане Бајровић, 8. 9. 1948; ауторизовани текст интервјуа са Хајризом Незировићем, у поседу аутора, август 2024).

⁶⁴ Халил Незировић се на крају одметништва предао властима. Није стрељан (Ауторизовани текст интервјуа са Хајризом Незировићем, у поседу аутора, август 2024).

Незировић из Мојстира. Са њима је био и Рамо Латифовић [из Кељепоља – Д. П.] који је био и у групи Назима Ризвановића из Старчевића.⁶⁵ Крећући се територијом Рибарићке општине, одметници су углавном долазили у села Старчевиће, Чулије,⁶⁶ Језгровиће,⁶⁷ Крушево,⁶⁸ Мојстир, Драга, Врба⁶⁹ итд. где су имали и своје јатаке. Неки одметници из Рибарићке општине 1944. и 1945. године пребацивали су се и на територију Беранског среза где су се скривали код својих рођака у селу Плунце код Рожаја.⁷⁰

Одметници са територије Тутинске општине

Поједини одметници из Тутинске општине успели су да се још крајем 1944. године пребаце у Метохију. Такав је био и пример заменика начелника тутинске потпрефектуре Арифа Торбића⁷¹ који је одмах по ослобођењу среза успео да пребегне у Пећ.⁷²

Бивши командант штавичке жандармерије Синан Ахметовић Паљевац⁷³ је још крајем 1944. године успео да пребегне у Албанију, али је након две године бекства ухапшен и предат југословенским властима.⁷⁴

Одметничка група Есада Даздаревића из Годова која је бројала од осам до 16 наоружаних људи, кретала се територијом Штавичког среза повремено прелазећи и на територију Источног среза. Током 1945. и 1946. године ова група се кретала селима Годово где је имала своје ја-

⁶⁵ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 11, ф. К-184/47, 1-а, док. Записник о саслушању Хајра Незировића, 6. 8. 1947.

⁶⁶ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 9, ф. К. 97/47, док. Записник о саслушању Љаха Ризвановића, 21. 4. 1947, 4.

⁶⁷ S. Škrijelj, 234.

⁶⁸ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 17, ф. К-213/49, док. Записник о суочењу Шефћета Ризвановића и Мушке Зећировић, 30. 8. 1949, 5.

⁶⁹ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 14, ф. К-134/48, 1-в, док. Записник о саслушању Фане Бајровић, 6. 9. 1948; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 14, ф. К-134/48, 1-г, док. Записник о саслушању Фане Бајровић, 8. 9. 1948; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 14, ф. К-158/48, 1-д, док. Записник о суочењу између Фане Бајровић и Шерифе Омеровић, 9. 10. 1948.

⁷⁰ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 4, ф. Кзп. 32/46, док. Записник о саслушању Риза Мурића, 4. 7. 1945.

⁷¹ Ариф Торбић је ликвидиран 1944. године у Пећи (ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 18, ф. К. бр. 117/50, док. И. бр. 14-К, Записник о испиту сведока Ђамила Раловца, 16. 4. 1949).

⁷² Д. Поповић, *Сумрак „Велике Албаније“ ...*, 322.

⁷³ Правоснажном пресудом Окружног суда у Новом Пазару од 16. септембра 1947. године Синан Ахметовић Паљевац осуђен је на 18 (осамнаест) година затвора и пет (пет) година губитка грађанских и политичких права као и на конфискацију целокупне имовине. Међутим, Паљевац је 1953. године помилован и пуштен из затвора [ДАС, БИА, збирка 175, Муслиманске банде, Тутин, ф. 13, 1; Душан Поповић, „Прилог истраживању рада органа југословенских тајних служби у Старој Рашки. Суђење Синану Ахметовићу – Паљевцу 1947. године“, *Наша прошлост*, 19 (Краљево: Народни музеј Краљево и Историјски архив Краљево, 2020), 104.

⁷⁴ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 10, ф. К. бр. 122/47, док. бр. 58/47, Нови Пазар 12. 7. 1947, 42.

таке, затим Детане, Ервенице, Гњила, Бесник, Баћ итд. где је вршила пљачке.⁷⁵ Током 1947. године група се пребацила на територију Црквинске општине где је и Надумцима имала своје поверљиве људе. Ова група је тада имала око 13 наоружаних људи међу којима је био и један Србин из Вучинића.⁷⁶

Поједини одметници су се крили самостално. Тако се Рустем Хот⁷⁷ из Бујковића скривао у шуми у оближњем Хуму. Из Хума се пребацио ближе Тутину где се скривао у Промуклицама и око Видрењака. Хот је одатле отишао ка Коничу (Делимеђска општина), а стизао је и до Берекара (Суводолска општина), Саша и Острвице (Тутинска општина). Након тога прешао је на територију Рибарићке општине отишавши у село Врбу где је имао свог јатака. Након тога сишао је до реке Ибар, а потом се опет вратио у Хум. У свим тим селима Хот је вршио крађе и пљачке.⁷⁸

Током свог одметништва самостално се кретао и Шабан Шкријељ из Липице. Након што се одметнуо у шуму, Шкријељ се скривао недалеко од куће. Након тога отишао је у Хум где је направио склониште. Ту је остао цело лето. Током јесени и зиме, Шкријељ се опет крио код своје куће. Током његовог боравка у шуми, Шкријељ је крао брашно из воденице у Липици.⁷⁹

Одметници са територије Црквинске општине

Поједини одметници попут Мурата Лотинца⁸⁰ крили су се у околини Крушева.⁸¹ Међутим, други су се на челу са Пашом Муртезићем⁸² из Крушева скривали у околини Новог Пазара, Пећи, Рожаја и на падинама Мокре Горе.⁸³

⁷⁵ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 13, ф. К. 40/48, 1–л, док. Записник о саслушању Есада Даздаревића, 14. 8. 1947; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 13, ф. К. 40/48, 1–л, док. Записник о саслушању Ђерима Даздаревића, 12. 2. 1948.

⁷⁶ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 16, ф. К–27/49, 1–л, док. Записник саслушања Авдије Арслановића, 7. 1. 1949; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 16, ф. К–27/49, 1–п, док. Записник о суочењу Ајкуне Синановић и Авдије Арслановића [на документу не постоји датум – Д. П.].

⁷⁷ Дивизијски војни суд у Крагујевцу – већа у Новом Пазару 25. септембра 1946. године осудио је Рустема Хоту на казну лишења слободе са принудним радом у трајању од 20 (двадесет) година и 5 (пет) година губитка политичких и појединих грађанских права (ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 1, ф. Нск. 2/46, I суд бр. 208/46, Нови Пазар 25. 9. 1946. год).

⁷⁸ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 1, ф. Нск. 2/46, док. Саслушање Рустема Хоту, 20. 2. 1946.

⁷⁹ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 5, ф. Нск. 53/46, док. Саслушање Шабана Шкријеља, 28. 2. 1946.

⁸⁰ Мурат Лотинац је погинуо у мају 1946. године у окршају са органима реда на брду Тузјак код Крушева (Д. Поповић, *Сумрак „Велике Албаније“*..., 273).

⁸¹ Исто.

⁸² Пашо Муртезић је погинуо 27. априла 1947. године на падинама Мокре Горе [Harun Crnovršanin, Nuro Sadiković, *Kako se kalio Sandžak* (Ilustrovana historija Bosne, Sandžaka i Kosova), (Frankfurt na Majni: Sandžačka riječ – Das Sandžak's wort, 2005), 397].

⁸³ *Исцо*, 397.

Одметници са територије Делимеђске општине

Најопаснији одметници са територије Делимеђске општине били су браћа Билал Бико и Дервиш Деко Дрешевић из Глоговика. Они су се скривали у пећинама Вучјих рупа недалеко од манастира Сопоћани. Средином априла 1945. године, са још тројицом највернијих сабораца, кренули су путем Ругове.⁸⁴ Након бекства у Метохији, Дрешевићи су се прикључили „балистима“ па су се у августу 1945. године налазили у шуми крај села Добри До код Пећи.⁸⁵ Одатле су пребегли у Турску измакавши потери ОЗН-е.⁸⁶

Веома опасна група одметника имала је своје скровиште у шуми Ликова код Потреба. У тој групи налазили су се Авдија Доловац са Хачом и Ахмом Доловцем из Шкријеља.⁸⁷

Један од најопаснијих одметника био је и Џемаил Балтић Џемо „Џем Балта“⁸⁸ из Мелаја који је успео да се, под лажним именом „Зејнел Хасан Хакија“ у личној легитимацији, пребаци у Ђаковички срез где је редовно примао намирнице и није се крио ни од кога.⁸⁹

Поједини одметници из Делимеђске општине кретали су се горњо-пештерским селима Режевиће, Деврече, Рамошево итд, не удаљавајући се од своје куће.⁹⁰ На територију Делимеђске општине долазиле су и групе одметника из Долића и Крћа (Сјенички срез) које је предводио Мурат Куртовић („Мурат Зена“ или „Мурат Зенов“).⁹¹

Одметници са територије Суводолске општине

Неки одметници, као што је био окупаторски председник Суводолске општине Авдул Ћосовић из Браћака, успели су да пребегну у Албанију где им се изгубио сваки траг.⁹² У деценијама након Другог светског

⁸⁴ В. Поповић, *Пешћерско-шћавички...*, 262.

⁸⁵ Душан Бојковић, *Албанско ишћање и сћварање социјалистичке Југославије 1945*, (Београд: Фондација Александар Невски; ИП Принцип, 2022), 63.

⁸⁶ В. Поповић, *Пешћерско-шћавички...*, 262.

⁸⁷ *Исћо*, 260–261.

⁸⁸ Правоснажном пресудом Окружног суда у Новом Пазару од 27. августа 1947. године Балтић је осуђен на казну смрти вешањем. Одлуком Президијума Народне скупштине ФНРЈ од 23. октобра 1947. године казна је замењена смрћу стрељањем. Стрељан је 27. октобра 1947. године на непознатој локацији (ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 10, ф. К-135/47, док. 135/47/3, Нови Пазар 26. 8. 1947, 104; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 10, ф. К-135/47, док. Стр. пов. бр. 33, Нови Пазар 28. 10. 1947).

⁸⁹ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 10, ф. К-135/47, док. Записник о саслушању Џема Балтића – „Џем-Балте“, 3. 6. 1947; Д. Поповић, *Сумрак „Велике Албаније“...*, 319.

⁹⁰ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 4, ф. Кзп. 35/46, док. Posl. broj К. 21/55, 28. 01. 1954.

⁹¹ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 19, ф. К. 144/50, док. Записник о саслушању Иса Дукађинца, 19. 8. 1949.

⁹² ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 2. ф. Кзп. 18/46, док. Накнадно саслушање Иљаза Сулејманова Куртовића – Ђерекарца, 16. 11. 1945.

рата Ћосовић је долазио у Браћак и Суви До, али власти више нису трагале за њим.⁹³

Након ослобођења Штавичког среза 22. новембра 1944. године, не желећи да се преда властима, у шуму се одметнуо и Иљаз Куртовић⁹⁴ из Ђерекара.⁹⁵ Куртовић се крио у близини своје куће, по шумама око Ђерекара, али се убрзо пребацио у Албанију где се скривао код своје тетке.⁹⁶ У јуну 1945. године Куртовић се из Албаније пребацио у Бишево код Мујка Муковића.

Некадашњи командант суводолске чете у оквиру милиције Иљаза Куртовића из Ђерекара, Омер Хаџибулић из Сувог Дола, успео је да пребегне у Албанију, али се убрзо након што је амнестиран и вратио.⁹⁷

Појединци као што је био Рамо Тахировић из Ђерекара све време свог одметништва провели су добро скривени у својој кући.⁹⁸

Меџид Хаџибулић из Сувог Дола који је од почетка 1945. године био у рибарићском крају са групом Назима Ризвановића успео је да се докопа своје куће где га је чекало припремљено склониште.⁹⁹

Најтврдокорнији одметници били су самопроглашени командант Горње Пештери Салко Ганевић из Гујића (Делимеђска општина) који се током окупације преселио у Суви До и припадници његовог летећег вода. Очекујући извесну смртну казну, нису ни помишљали на предају. На почетку одметништва ова група се држала заједно, међутим убрзо су се распали наставивши да се крију појединачно. Ганевић се углавном скривао на територији Делимеђске општине; у околини Режевића, у шумама Јарута итд.¹⁰⁰

⁹³ Ауторизовани текст интервјуа са Комненом Поповићем, у поседу аутора, август 2010.

⁹⁴ Правоснажном одлуком Окружног суда у Новом Пазару од 18. фебруара 1946. године, Иљаз Куртовић је осуђен укупном казном од 6 (шест) година затвора са принудним радом и 5 (пет) година губитка грађанских и политичких права као и конфискацијом половине дела покретне и непокретне имовине [Архив Југославије (АЈ), фонд 110, ф. 825, док. 825-711, Нови Пазар 18. 2. 1946; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 2, ф. Кзп. 18/46, док. Кзп. 18/46/7, Нови Пазар 18. 2. 1946].

⁹⁵ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 2, ф. Кзп. 18/46, док. Саслушање Таипа „Усовића“ [Хусовића – Д. П.] 11. 8. 1945; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 2, ф. Кзп. 18/46, док. Саслушање Иљаза Куртовића – Ђерекарца, 14. 11. 1945.

⁹⁶ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 2, ф. Кзп. 18/46, док. Саслушање Иљаза Куртовића – Ђерекарца, 14. 11. 1945.

⁹⁷ Д. Поповић, *Сумрак „велике Албаније“* ..., 320; Safet Hadžibulić, Rafet Hadžibulić, *Hadžibulići...*, 254; Nađun Crnovršanin, Nuro Sadiković, *Sinovi...*, 235.

⁹⁸ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 10, ф. К. 136/47, док. Записник о саслушању Рама Тахировића, 26. 7. 1947, 2.

⁹⁹ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 9, ф. К. 97/47, док. Записник о главном претресу, Нск. 97/47/3, Нови Пазар 25. 7. 1947, 11; Ауторизовани текст интервјуа са Хасом Ђоровићем, у поседу аутора, јул 2010; ауторизовани текст интервјуа са Војином Вељовићем, у поседу аутора, август 2007.

¹⁰⁰ Ауторизовани текст интервјуа са Халилом Шмаковићем, у поседу аутора, октобар 2019; ауторизовани текст интервјуа са Саитом Хаџићем, у поседу аутора, јун 2018.

Његов војник и телохранитељ Јуса Зуковић/Хаџић¹⁰¹ из Набоја у почетку крио са још неким одметницима из летећег вода, да би од почетка 1945. године наставио да се скрива сам у околини Набоја и околним селима Лескови и Јеребицама где је имао ујаке. Од пролећа 1945. године Зуковић се повремено скривао у суседном селу Лескови где су га јатаци снабдевали храном и одећом. У „јуну 1946. године“ [марту 1945. године – Д. П.] Зуковић је хтео да заметне траг ОЗН-и па је покушао да се између Сувог Дола и Ђерекара пребаци до Бихора. Са пола пута опет се преко Зекавица вратио у своје склониште које се налазило у храстовој шуми Гајеви, између Набоја и Јеребица.¹⁰²

Други припадник Ганевићевог летећег вода Јусин рођак Зуко Шкријељ (Зуковић)¹⁰³ из Лескове кратко време се крио код своје куће, а у марту 1945. године успео да се пребаци до Ругове где се придружио тамошњим одметницима. У Ругови је био све до јула 1945. године „до по Петровдану“ када се вратио у Лескову где се опет крио у својој кући. Након вишемесечног скривања у кући, Шкријељ се „око Митровдана“ у првој половини новембра 1945. године пребацио у Лескову.¹⁰⁴ Пошто није смео дуго да се задржава на једном месту Шкријељ је одлазио од јатака до јатака скривајући се у Режевићима (Делимеђска општина),¹⁰⁵ Шипчу (Суводолска општина),¹⁰⁶ Шароњама (Делимеђска општина),¹⁰⁷ Девречу (Суводолска општина),¹⁰⁸ Градцу (Суводолска општина), Браћаку (Суводолска општина),¹⁰⁹ а при крају његовог одметништва имао је план да се опет пребаци у Ругову.¹¹⁰

¹⁰¹ Јуса Зуковић из Набоја убијен је 1945. године при потери припадника милиције и КНОЈ-а у шуми Гајеви између села Јеребица и Набоја где му се налазио бункер (В. Поповић, *Пешћерско-шћавички...*, 261; S. Škrijelj, 83–84).

¹⁰² S. Škrijelj, 82–84.

¹⁰³ Зуко Шкријељ је ликвидан 1948. године. Према казивањима рођака сахрањен је недалеко од Тутина [Милутин Живковић, *Између „Велике Албаније“ и окупиране Србије* (Лепосавић: Институт за српску културу Приштина/Лепосавић, 2018), 64; ауторизовани текст интервјуа са Салихом Токовићем, у поседу аутора, март 2024].

¹⁰⁴ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 13, ф. К. 40/48, 1–л, док. Наставак саслушања Зука Шкријеља, 6. 2. 1948, 1–2.

¹⁰⁵ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 13, ф. К. 40/48, 1–з, Пов. бр. 19, док. Записник о накнадном саслушању Зука Шкријеља, 6. 2. 1948.

¹⁰⁶ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 13, ф. К. 40/48, док. Записник о саслушању Амира Олића [Холића – Д. П.], 19. 2. 1948; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 15, ф. К–67/48, 1–м, док. Извод из записника о саслушању Амире Шкријељ, 6. 3. 1948.

¹⁰⁷ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 15, ф. К–67/48, док. 1–в, П. бр. 58, Записник о саслушању Јуса Кецапа, 10. 3. 1948; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 15, ф. К–67/48, док. 1–м, Извод из записника о саслушању Амире Шкријељ, 06.03.1948.

¹⁰⁸ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 13, ф. К. 40/48, док. 1–и, Записник о накнадном саслушању Зука Шкријеља, 6. 2. 1948.

¹⁰⁹ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 13, ф. К. 40/48, док. 1–л, Записник о саслушању Зука Шкријеља, 6. 2. 1948.

¹¹⁰ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 13, ф. К. 40/48, док. 1–е, Записник о накнадном саслушању Зука Шкријеља, 6. 2. 1948.

Опасну одметничку групу која се кретала територијом Штавичког и Сјеничког среза чинили су припадник Ганевићевог летећег вода Расим Хаџибулић¹¹¹ из Сувог Дола и одметници из Сјеничког среза Рамо Шабарековић из Долића (Буђевска општина) и Мурсел и Салих Курбашевић „Миро“ из Угла (Буђевска општина).¹¹² Након скривања на тој територији Хаџибулић је отишао у Шкријеље (Делимећска општина) код своје друге жене, после чега се скривао у Глоговику.¹¹³

Кретање припадника ЈВуО и СУК ЈВуО на територији Штавичког и осталих срезова

Услед потера ОЗН-е и КНОЈ-а преко Штавичког среза су пролазили и припадници Југословенске војске у отаџбини (ЈВуО) и Српског ударног корпуса Југословенске војске у отаџбини (СУК ЈВуО)¹¹⁴ из Беранског среза. Заправо радило се о групи у којој су били припадници ЈВуО Радосав Гаровић из Башче, Мирко Ђуровић из Грижице и Тома Губеринић из Горажда (Полица) и припадник СУК ЈВуО Никола Белоица из Буковице. Они су у првој половини 1945. године прошли преко Штавичког среза, након чега су наставили ка територији Дежевског среза. Тамо су се удружили са Милованом Заграђанином из Богута (Сјенички срез) који је такође био у бекству. Боравећи на територији Дежевског среза, ова група се више пута скривала у Кузмичеву.¹¹⁵

¹¹¹ Након суђења у Окружном суду у Новом Пазару, Расим Хаџибулић је стрељан 1946. године на непознатој локацији (Д. Поповић, *Суви До*, 380).

¹¹² ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 3, ф. Нск. 41/46, док. И. бр. 502/46, Записник о испиту сведока Расима Хаџибулића, 22. 8. 1946; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 3, ф. Нск. 41/46, док. И. бр. 502/46, Записник о саслушању Салиха Курбашевића „Мира“, 31. 8. 1946.

¹¹³ Д. Поповић, *Сумрак „Велике Албаније“*..., исто, 321.

¹¹⁴ У фебруару 1942. године, од остатака Југословенске жандармерије на територији окупираних Србије и оружаних одреда, формирана је Српска државна стража (СДС). Њихово формално оснивање Милан Недић је донео 2. марта 1942. године. Њихова улога била је одржавање закона и реда у окупираној Србији. Припадници СДС у народу су били познати као „недићевци“. Три дана након пада Недићевог режима 6. октобра 1944. године, команда над СДС-ом предата је генералу Стевану Радовановићу, који је након тога себе и преосталих 6.500 припадника СДС-а ставио под Михаиловићеву команду након чега је СДС преименован у „Српски ударни корпус Југословенске војске у отаџбини“ (СУК ЈВуО). Иако су прешле под команду Драгољуба Михаиловића, ове снаге су у народу и након тога називане „недићевцима“. Те јединице су се са другим јединицама ЈВуО, у другој половини 1944. године повлачиле према Старој Рашки и североисточној Босни (Небојша Стамболија, *Српска државна стража 1942–1944*, (Београд: Институт за савремену историју, 2021), 72; Небојша Стамболија, „Стварање и организација српске државне страже 1941/1942. године“, *Војно-историјски гласник*, посебно издање, 80 година од почетка антифашистичке борбе у Србији и Југославији (1941–2021) (Београд: Институт за стратегијска истраживања – одељење за војну историју министарства одбране Републике Србије, 2022), 188–202).

¹¹⁵ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 1, ф. бр. 128/47, док. Записник о саслушању Јевђена Глођовића, 3. 4. 1947, 15; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 1, ф. бр. 128/47, док. Записник о саслушању Јевђена Глођовића, 8. 4. 1947, 11.

Након тога њих четворица су се опет вратили на територију Беранског среза у рожајски крај планирајући тамо да презиме. У ту сврху ископали су склониште у планини Јеленцици у Кршинама, недалеко од Башче и Грижице.¹¹⁶ Након што је УДБ-а [ОЗН-а – Д. П.] добила информације о локацији „бункера“, у првој половини марта 1946. године рано ујутру јединица КНОЈ-а је опколила групу. Успешним пробојем бомбама и оружаном ватром група је успела да се пробије, умакне јединици КНОЈ-а и да по цичој зими и великом снегу дође до Сувог Дола (Суводолска општина) који се од Јеленчице налазио на удаљености од петнаестак километара.¹¹⁷ Не успевши да се обује Мирко Ђуровић је успео бос да дође до Сувог Дола, али је умро од последица промрзлина.¹¹⁸ Месец дана касније, половином априла 1946. године, Гаровић и Белоица су се опет на кратко појавили у Сувом Долу како би узели Миркову закопану пушку, муницију и бомбе након чега су отишли у непознатом правцу. У мају 1946. године Гаровић, Губеринић и Белоица опет су дошли у Суви До где су опет успели да умакну потеру.¹¹⁹

Након тога ова група се пребацила у Моравички срез [Ивањица са околним селима – Д. П.].¹²⁰ Тамо су се удружили са појединим одметницима из Сјеничког среза па је бројност ове групе била шест наоружаних људи.¹²¹ Међутим, тај број није било сталан. Губеринић, Гаровић и Белоица су били веома мобилни па се њихово даље кретање из Моравичког среза може пратити кроз Студенички, Дежевски, Штавички и Сјенички срез.¹²² Гаровић је са Заграђанином успео да се пребаци на територију Сјеничког среза где су се скривали у Гргајама и околини.¹²³

Сарадња одметника и локалних припадника комунистичких власти

Још на самом почетку формирања КПЈ у Штавичком срезу 1944. године локално становништво које је током окупације скоро у целини подржа-

¹¹⁶ Д. Поповић, „Прилог истраживању рада органа... Суђење Синану Ахметовићу ...“, 56.

¹¹⁷ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 10, ф. К. 162/47, док. Записник о саслушању Милуна Ђуровића, 22. 8. 1947; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 10, К. 162/47, док. Записник о саслушању Рајка Илића, 22. 8. 1947; Д. Поповић, Прилог истраживању рада ... Суђење Милуну Ђуровићу и ..., 56–58; ауторизовани текст интервјуа са Јабланом Ђуровићем, у власништву аутора, јун 2015.

¹¹⁸ Д. Поповић, „Прилог истраживању рада ... Суђење Милуну Ђуровићу и ...“, 57; ауторизовани текст интервјуа са Јабланом Ђуровићем, у власништву аутора, јун 2015.

¹¹⁹ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 10, ф. К. 162/47, док. Записник о саслушању Милуна Ђуровића, 22. 8. 1947; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 10, ф. К. 162/47, док. Записник о саслушању Милуна Ђуровића, 15. 9. 1947; Д. Поповић, „Прилог истраживању рада ... Суђење Милуну Ђуровићу и ...“, 58–59.

¹²⁰ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 16, ф. К-16/49, док. 1–к, Записник о саслушању Јованке Масловарић, 17. 1. 1949.

¹²¹ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 1, ф. бр. 128/47, док. Записник о саслушању Ружице Мутавић из Пиларета, фебруар 1947, 49.

¹²² Д. Поповић, „Прилог истраживању рада ... Суђење Милуну Ђуровићу и ...“, 55–70.

¹²³ *Исџо*, 59; ауторизовани текст интервјуа са Пером Филиповићем, у власништву аутора, август 2025.

вало италијанско-албанску управу, бојажљиво је покушавало да се интегрише у нове комунистичке структуре власти. Тако су се још од самог формирања КПЈ у срезу, у службу нових власти ставили појединци чија је прошлост била крајње упитна. Број таквих чланова се у току времена повећавао. Како би неопажено прошли, избегли евентуалну репресију и прикрили своје праве циљеве, такви грађани су попуњавали и друге државне институције што најсликовитије описује изјава некадашњег припадника муслиманске милиције и немачког агента Хаса Ђоровића из Сувог Дола: *Морала је лава да се сјашава ња ми који смо били њошви њарџизана, морали смо да се убацимо неђе њри њарџизане и да се убацимо ил' у неки одбор, ил' у војску, ил' било ће само да смо на њину сѣрану. Имали смо велику срећу шѣо су њоједини људи из овија крајева били на висока месѣа, а да није шѣоа било, лавае би њоубили.*¹²⁴ Као такви они су се нашли у конфликту између својих уверења и захтева новог, њима страног система. У компромитацији својих уверења они су се прилагођавали систему тражећи и мали простор како би прикрили прошлост и били друштвено прихваћени.

Најочигледнији пример друштвено-политичке мимикрије био је Халим Демировић Лимко из Рибарића [Пресла – Д. П.]. Демировић је током окупације био „домобранац“ [припадник муслиманске милиције – Д. П.]. Он је 1945. године био постављен за командира станице милиције у Западном Мојстиру све до 1946. године када је извршена „демобилизација народне милиције“.¹²⁵ Тај положај му је омогућио да одметнике несметано снабдева брашном, цигаретама, писмима, бојевом муницијом и светлећим мецима.¹²⁶

Одметници у Рибарићској општини су, преко Назимовог брата Хима Ризвановића, били у контакту и са председником Месног народног одбора (МНО) Рибариће Ђеримом Демировићем.¹²⁷ Осим тога, постојале су основане сумње да су јатаци одметницима били и Шаћир и Рамо Елесковић из Рибарића.¹²⁸ Овај други је због тога 1945. године искључен из КПЈ.¹²⁹

Сарадње одметника и представника комунистичких власти било је и у Суводолској општини. Тако је председник Суводолске општине

¹²⁴ Ауторизовани текст интервјуа са Хасом Ђоровићем, у власништву аутора, јул 2010.

¹²⁵ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 9, ф. К. 86/47, док. К-86/47-7, Нови Пазар 15. 7. 1947, 69; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 9, ф. К. 86/47, док. Саслушање Љаха Ризвановића 18. 4. 1947, 52; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 9, ф. К. 86/47, док. Саслушање Вехба Алића, 28. 3. 1947, 44; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 9, ф. К. 86/47, док. Саслушање Решида Елесковића, 5. 4. 1947, 46; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 9, ф. К. 86/47, док. Саслушање Халима Демировића, 18. 3. 1947, 35.

¹²⁶ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 9, ф. К. 86/47, док. К. 86/47-7, Нови Пазар 15. 7. 1947, 69; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 9, ф. К. 86/47, док. Записник о саслушању Вехба Алића, 28. 3. 1947, 44; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 9, ф. К. 86/47, док. Записник о суочењу између Вехба Алића и Халима Демировића, 4. 4. 1947, 43.

¹²⁷ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 9, ф. К. 86/47, док. Записник о саслушању Хајра Метића, 2. 4. 1947, 49; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 9, ф. К. 86/47, док. Саслушање Халима Демировића, 31. 3. 1947, 37.

¹²⁸ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 9, ф. К. 86/47, док. Записник о саслушању Халима Демировића, 18. 3. 1947, 25.

¹²⁹ В. Поповић, *Пешћерско-штјавички...*, 242.

Таип Хусовић¹³⁰ из Ђерекара током 1944. године обавештавао Иљаза Куртовића о кретању војске и милиције. Хусовић је информације добијао из Тутина преко Хаса Ђоровића из Сувог Дола који је у Тутину имао „доброга пријетеља“.¹³¹ Куртовић се, након што се у јуну 1945. године вратио из Албаније, крио код Мујка Муковића¹³² из Бишева који је тада био при комунистичким владајућим структурама.¹³³

Одметник Зуко Шкријељ из Лескове одржавао је контакте са председником МНО Лескова Хаком Шкријељом из Лескове од кога је узимао и храну.¹³⁴ Осим тога Зуков брат Куртан Шкријељ био је примљен за курира при МНО Лескова што је знатно олакшавало проток информација између одбеглог Шкријеља и његових јатака.¹³⁵ Њега је цигаретама у јесен 1947. године, преко Зукове супруге Амуре, снабдевао и магационер МНО у Лескови Цано Шкријељ из Граца.¹³⁶

Сарадња локалних појединаца при комунистичким органима власти и одметника најбоље се види на примеру командира народне милиције у Делимеђу Даута Хајдаровића из Чаровине (Делимеђска општина) који је био у редовном контакту са одметницима обавештавајући их о наредним акцијама милиције и ометајући на тај начин њихово хапшење.¹³⁷

¹³⁰ Током окупације Штавичког среза Таип Хусовић је од јула 1944. године, након погибии Иљазовог заменика Хакије Куртовића из Ђерекара, постао заменик Иљаза Куртовића који је предводио муслиманску милицију за Суводолску општину. На том месту био је до краја рата (ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 2, ф. Кзп. 18/46, док. Саслушање Ахмета Куча, 15. 10. 1945; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 2, ф. Кзп. 18/46, док. Накнадно саслушање Иљаза Куртовића – Ђерекарца, 17. 11. 1945; В. Поповић, *Пешћерско-штавички...*, 218).

¹³¹ Ауторизовани текст интервјуа са Хасом Ђоровићем, у власништву аутора, јул 2010.

¹³² Мујко Муковић (Бишево 1894 – Скопље 1979), био је од 1930. године потпредседник, а од 1936. и председник Бишевске општине. Као колаборационисту окупаторске власти га задржавају на тој позицији све до друге половине 1944. године када се, видевши извесну победу јединица НОВЈ, прикључио IX црногорској бригади. Након завршетка рата био је у важним општинским и републичким органима комунистичких структура власти [Fehim M. Džogović, *Bijela knjiga žrtava Sandžaka 1941–1945*, knj.VII, Opština Rožaje (Novi Pazar, Rožaje: Institut za historiju, demografiju i antropologiju Sandžaka, Novi Pazar – Rožaje, 2025), 82; H. Crnovršanin i N. Sadiković, *Sinovi...*, 400, 405–406].

¹³³ H. Crnovršanin i N. Sadiković, *Sinovi...*, 402, 405–406; Ауторизовани текст интервјуа са Хасом Ђоровићем, у власништву аутора, јул 2010; ауторизовани текст интервјуа са Саитом Хацићем, у власништву аутора, јун 2018.

¹³⁴ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 13, ф. К. 40/48, За, док. Окружно јавно тужилаштво, бр. 156/48, Нови Пазар 3. 3. 1948; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 13, ф. К. 40/48, Нск. К. 40/48–4, Нови Пазар 4. 3. 1948, 4; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 13, ф. К. 40/48, За.

¹³⁵ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 13, ф. К. 40/48, 1–в, док. Записник о саслушању Адема Шкријеља из „Градца“, 12. 2. 1948; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 13, ф. К. 40/48, док. Нск. К. 40/48–4, Нови Пазар 4. 3. 1948.

¹³⁶ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 15, ф. К–67/48, док. К–67/48, Нови Пазар 12. 5. 1948; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 15, ф. К–67/48, 1–н, И. бр. 60, док. Записник о суочењу сведока Амуре Шкријељ и Цана Шкријеља, 10. 3. 1948; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 15, ф. К–67/48, 1–м, док. Извод из записника о саслушању Амуре Шкријељ, 6. 3. 1948.

¹³⁷ ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 2, ф. Кзп. 2/46, док. Саслушање Даута Хајдаровића, 10. 9. 1945; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 2, ф. Кзп. 2/46, док. Саслушање Митхада Ђатовића,

Што се нови систем више учвршћивао, слабиле су и наде у његову пропаст па се број јатака све више смањивао, а одметници били све више препуштени себи.

Закључак

Након формирања и консолидације цивилних и војних структура власти током 1944. и 1945. године, унутрашње безбедносне службе кренуле су у коначни обрачун са политичким неистомишљеницима који су се, након распада њихових војних формација крајем 1944. године, у групама и појединачно крили широм Штaвичког среза. Све то је пратило и дезертерство из војске, након чега су се бегунци одметали у шуме. Како би им ушли у траг, службеници унутрашњих безбедносних структура вршили су претресе и притисак на локално становништво. Током скривања, одметничке групе су биле мобилне и сарађивале су међусобно, а било је и примера међуконфесионалне сарадње. Разлози за то били су вишеструки, а један од разлога био је и заједнички идеолошки непријатељ који је рушио темеље старе државе, духовност и вишевековне традиционалне вредности које су биле чврсто укорене у народним масама. Страх и неповерење постали су свакодневица, а мештани су се налазили у процепу између јатаковања одметницима с једне стране и репресије безбедносних структура с друге. Надајући се да ће све остати у тајности, поједини мештани су ризиковали своју породицу и егзистенцију како би помогли одметницима, док су други као део војних и цивилних структура власти злоупотребљавали чак и свој службени положај. Како је време одмицало, наде у преокрет ситуације су јењавале, а одметници су се постепено осипали. Неки су се предавали, неки су ухапшени, док су они најтврдокорнији остали у шуми до њихове коначне ликвидације. Потере, стрељања, хапшења и суђења припадника расформираних милиција, летећих водова, „балиста“, припадника ЈВуО и СУК ЈВуО изазвале су дубоке социјалне, политичке и економске тензије међу локалним становништвом у срезу што ће за последицу имати општу нестабилност, а у наредним деценијама и дугорочне друштвене и идеолошке трауме.

Резиме

Након ослобођења Штaвичког среза комунистичке власти су приступиле формирању Комунистичке партије Југославије (КПЈ) у срезу и организовању цивилних и војних структура власти. Међутим, власт се суо-

28. 8. 1945; ИАРНП, фонд 76, инв. бр. 2, ф. Кзп. 2/46, док. Пресуда Дауту Хајдаревићу из Чаровине, Нови Пазар 17. 10. 1945. Сличну повезаност чиновника комунистичких власти и одметника видимо и у Косовскомитровачком округу где је одметнику Бисљиму Бајгори храну доносио лично повереник ОЗН-е који се тајно састајао са њим (Д. Бојковић, *Албанско њишање ...*, 219).

чила са озбиљним проблемом недостатка проверених и лојалних људи на локалном нивоу па су кроз партијско филтрирање у државне институције често улазили и људи веома проблематичне прошлости који су са тих позиција тајно пружали помоћ припадницима расформираних муслиманских милиција, летећих водова и „балиста“. Поред свега тога, припадници безбедносних служби бележили су и стални пораст броја војних дезертера. С друге стране, припадници ЈВуО и СУК ЈВуО нису имали ни најмању могућност да се ослоне на појединце у државним структурама власти па су се потере за њима завршавале смртним исходом без суђења.

Sources and Literature

Архив Југославије: фонд 110, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помagaча

Centralni državni arhiv u Rimu (Archivio Centrale dello Stato): Uffici Giudiziari Militari, Albania

Државни архив Србије (У Карнегијевој): БИА, збирка 175, Муслиманске bande
Историјски архив „Рас“ Нови Пазар: фонд 76, Окружни суд у Новом Пазару

Autorizovani tekst intervjuа Hajrizom Nezirovićem, u posedu autora, avgust 2024.
Autorizovani tekst intervjuа sa Halilom Šmakovićem, u posedu autora, oktobar 2019.
Autorizovani tekst intervjuа sa Hasom Ćorovićem, u posedu autora, jul 2010.
Autorizovani tekst intervjuа sa Jablanom Đurovićem, u vlasništvu autora, jun 2015.
Autorizovani tekst intervjuа sa Komnenom Popovićem, u posedu autora, avgust 2010.
Autorizovani tekst intervjuа sa Perom Filipovićem, u vlasništvu autora, avgust 2025.
Autorizovani tekst intervjuа sa Saitom Hadžićem, u posedu autora, jun 2018.
Autorizovani tekst intervjuа sa Salihom Tokovićem, u posedu autora, mart 2024.
Autorizovani tekst intervjuа sa Vojinom Veljovićem, u posedu autora, avgust 2007.

Azizi, Ismet. *Аџиф еф. Hadžiahmetović Bljuta: Velikan Sandžaka*. Novi Pazar: Fondacija „Memorijalni centar Hadžet“, 2022.

Bojković, Dušan. *Аlbansko pitanje i stvaranje socijalističke Jugoslavije 1945*. Beograd: Fondacija Aleksandar Nevski; IP Princip, 2022. (Cyrillic)

Crnovršanin, Harun, Sadiković Nuro. *Kako se kalio Sandžak (Ilustrovana historija Bosne, Sandžaka i Kosova)*. Frankfurt na Majni: Sandžačka riječ – Das Sandžak's wort, 2005.

Crnovršanin, Harun, Sadiković Nuro. *Sinovi Sandžaka*. Zenica: Sandžačka riječ – Das Sandzak wort, 2007.

Cvetković, Srđan, Nemanja Dević. *Represija komunističkog režima u Srbiji 1944–1946, dokumenti*. Beograd: Catena mundi d.o.o Beograd, Institut za savremenu istoriju, U ime naroda za slobodnu Srbiju, 2019. (Cyrillic)

Ćuković, Mirko. *Sandžak*. Beograd: Nolit-Prosveta, 1964. (Cyrillic)

Derdemez, Hazir. *Tutinci položaja i uticaja*. Tutin: Hazir Derdemez, 2004.

- Dragutinović, Milan. *Oči u oči sa odmetnicima*. Zagreb: Izdavačko poduzeće „August Cesarec“ Zagreb, 1974.
- Džogović, M, Fehim. *Bijela knjiga žrtava Sandžaka 1941–1945, knj.VII, Opština Rožaje*. Novi Pazar, Rožaje: Institut za historiju, demografiju i antropologiju Sandžaka, Novi Pazar – Rožaje, 2025.
- Gulić, Milan. *Jugoslovenska država 1918– 2006*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2023. (Cyrillic)
- Hadžibulić, Safet, Hadžibulić Rafet, *Hadžibulići kroz istoriju*. Frankfurt am Main: Verlag „A“, 2016.
- Mušović, Ejup. *Tutin i okolina*. Posebna izdanja, knjiga 27. Beograd: Etnografski muzej SANU, 1985 (Cyrillic)
- OO SUBNOR. *Borci Tutinske opštine*. Tutin: OO SUBNOR-a opštine Tutin, 2010.
- Popović, Dušan. „Prilog istraživanju rada organa jugoslovenskih tajnih službi u Staroj Raški II. Suđenje Milunu Đuroviću i Rajku Iliću 1947. godine“. *Naša prošlost*, 20, 55–70. Kraljevo: Narodni muzej Kraljevo i Istorijski arhiv Kraljevo, 2021. (Cyrillic)
- Popović, Dušan. „Prilog istraživanju rada organa jugoslovenskih tajnih službi u Staroj Raški. Suđenje Sinanu Ahmetoviću – Paljevcu 1947. godine“. *Naša prošlost*, 19. 87–106. Kraljevo: Narodni muzej Kraljevo i Istorijski arhiv Kraljevo, 2020a, (Cyrillic)
- Popović, Dušan. *Sumrak „Velike Albanije“, Štavički srez 1944. godine*. Beograd: autorsko izdanje, 2024. (Cyrillic)
- Popović, Dušan. *Suvi Do*, Novi Pazar: Dušan Popović, 2020. (Cyrillic)
- Popović, Milomir. *Letopis OŠ „Jovan Popović“ Leskova*. Kraljevo: „Publik pres“ Kraljevo, 2005. (Cyrillic)
- Popović, Vule. *Peštersko-štavički vihori*. Beograd: Kulturno-prosvetna zajednica Srbije, 2003. (Cyrillic)
- Stambolija, Nebojša. *Srpska državna straža 1942–1944*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2021. (Cyrillic)
- Stambolija, Nebojša. „Stvaranje i organizacija srpske državne straže 1941/1942. godine“, *Vojno-istorijski glasnik*, posebno izdanje, 80 godina od početka antifašističke borbe u Srbiji i Jugoslaviji (1941–2021), Beograd: Institut za strategijska istraživanja – odeljenje za vojnu istoriju ministarstva odbrane Republike Srbije, 2022. (Cyrillic)
- Stašević, Milomir. *Selo Pope i rodoslov Staševića*, Novi Pazar: sopstveno izdanje, 2023. (Cyrillic)
- Škrijelj, Soko. *Neobjavljeni rukopis*
- Tasić, Dmtar. „Osnivanje i rad jedinica Korpusa narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ) u Crnoj Gori 1944–1945.“ *Istorijski zapisi*, godina LXXXV, 1–2. 79–102. Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, 2012. (Cyrillic).
- Živković, Milutin. „Dosije „Smako Škrijelj“ – prilog proučavanju rada Uprave državne bezbednosti na prostoru Tutina i okoline nakon Drugog svet-

skog rata". *Baština*, sv. 33. 179–196. Priština–Leposavić: Institut za srpsku kulturu Priština, Leposavić, 2012. (Cyrillic)
Živković, Milutin. *Između „Velike Albanije“ i okupirane Srbije*. Leposavić: Institut za srpsku kulturu Priština/Leposavić, 2018. (Cyrillic)

Summary

Dušan Popović

OUTLAWS IN THE ŠTAVIČKI DISTRICT FROM 1944. TO 1951.

Abstract: The paper deals with the study of outlawry in the territory of the Štavički district, where internal security structures actively worked on its suppression and eradication. The work reconstructs the hiding of outlaw groups and individuals, their movements, interconnections, and activities, with emphasis on court verdicts and executions that represented the epilogue of the post-war outlaw drama. On the other hand, the paper also examines the connections of local individuals within the new communist power structures who secretly and wholeheartedly provided assistance to the outlaws. In addition, the work presents the cooperation of outlaws who, during the war, belonged to ideologically opposing sides and their post-war activities. The paper is based on archival material preserved in the Central State Archive in Rome (Archivio Centrale dello Stato), the State Archive of Serbia, the Archive of Yugoslavia, and the Historical Archive "Ras" in Novi Pazar, as well as on relevant scholarly literature and testimonies of contemporaries of the Second World War and the post-war period.

Keywords: Štavički district, Tutin, outlaws, „Ballists“, Muslim militia, flying detachments, JVuO, SUK JVuO, OZN-a/UDB-a, KNOJ

After the liberation of the Štavički District in 1944, the Communist Party of Yugoslavia (CPY) was established in Tutin, and civilian and military structures of power were organized. However, the new authorities soon faced a serious problem of lacking reliable and loyal people at the local level, so due to superficial party screening, individuals with a very problematic past entered important positions in state institutions. From these positions, they secretly provided every kind of assistance to members of disbanded Muslim militias, airborne units, and the "Ballists." In addition, members of the security services recorded a constant increase in the number of military deserters. On the other hand, members of the JVuO and SUK JVuO did not have the slightest possibility of relying on individuals within the state structures of power, so prolonged pursuits of them ended exclusively with death sentences without trial.